

OBRAZOVANJE U KLASIČNIM KULTURAMA

STARI GRČI*

PORIJEKLO

Historija helenskog jezika i, s tim, Helena, ide natrag do mikenske civilizacije oko 1400. - 1100. godine p.n.e., koja je i sama nasljednik prethelenske civilizacije minojskog Krita. Mikensku civilizaciju tvorile su male monarhije orijentalnog tipa, sa upravom koja je funkcionirala uz pomoć birokracije, i čini se da je funkcionirao i jedan obrazovni sistem, namijenjen pisarima, sličan onome u drevnim civilizacijama Bliskog Istoka. Ali kontinuiteta nije bilo između ovog i obrazovanja koje se razvilo nakon tamnog perioda kao Grčko mračno doba, koje datira približno od 11. do 8. stoljeća p.n.e. Kada se grčki svijet ponovno javio u historiji, to je bilo jedno potpuno drugačije društvo, predvođeno vojnom aristokracijom, kakva je idealizirana u Homerovim *Ilijadi* i *Odiseji*. Tokom ovog perioda, plemićki sinovi su dobijali obrazovanje na dvorovima prinčeva, u okviru cehovskog društva ratnika: mladi plemić se obrazovao u vijeću i primjerom starijeg čovjeka, kojemu je bio povjeren ili kojemu se povjerio, senioru kojemu se divio i kojega je volio. U atmosferi muževne kamaraderije, razvijao se karakteristični ideal grčke ljubavi, koji će dugotrajno obilježiti helensku civilizaciju i imati duboki utjecaj na pojam samog obrazovanja - naprimjer, u odnosu učitelja prema učeniku. A opet, ratnici arhajskog perioda nisu bili surovi barbari; do ovog vremena homeridi (recitatori Homera) i rapsodisti (pjevači-recitatori i ponekad kreativni pjesnici) su

nosili velike epopeje Homera i Hesioda širom rasijanih grčkih utvrđenja na Mediteranu i novih kultiviranih civilizacija koje su se već javljale. Ples, poezija i instrumentalna muzika su bili dobro razvijeni i činili bitan element obrazovanja nadmoćnih elita. Ideja *arete* je postala centralna u životu Grka. Epovi Homera i Hesioda su glorificirali fizičku i vojnu odvažnost i promovirali ideal kultiviranog patriote-ratnika, koji je iskazivao svoju ključnu vrlinu *arete*, pojam koji je teško prevesti, ali koji je utjelovljavao vrline vojnog umijeća, moralne vrsnoće i obrazovane kultiviranosti. To je bila etika časti, koja je vrline ponosa i ljubomore učinila inspiracijom velikih djela i koja je kao prirodno prihvatila da neko može biti objekt ljubomore i neprijateljstva. Poštovanje prema Homeru, koje će do kraja antike (i u Bizantiji, i čak i kasnije), nastaviti da tvori osnovu grčke kulture i, s tim, grčkog obrazovanja, zadržaće kroz generacije ovaj "agnostički" ideal: kult heroja, šampiona, visokih postignuća, koji nalazi svoj izlaz u sferi bitaka u igri ili natjecanjima (*agones*), posebno u kraljevstvu atletike, najproslavljenije na Olimpijskim igrama, koje tradicionalno datiraju od 776. godine p.n.e.

Duboke promjene su se uvele u grčko obrazovanje kao rezultat političkog preobražaja tokom sazrijevanja gradova-država. Razvijao se kolektivni ideal odanosti zajednici: grad-država (*polis*) je bila sve svojim građanima; grad je činio od svojih građana ono što su oni bili - čovječanstvo. Ovo potčinjavanje pojedinačnih pothvata kolektivnoj disciplini se pojačalo strateškom vojnom revoluci-

jom, koja je označila pobjedu teške pješadije, hoplita (teško naoružanih pješadinaca u čvrstim formacijama.)

SPARTA

U Sparti, najprocvatijem gradu 8. i 7. stoljeća p.n.e., može se vidjeti najveća prednost bogatstva, te složenost ove arhaične kulture. Obrazovanje se izvodilo na visokom nivou umjetničke profinjenosti, što je zabilježeno u zbivanjima u okviru gradskih vjerskih festivala. Mladići i djevojke su učestvovali u povorci, plesali i takmičili se u instrumentalnoj muzici i pjevanju. Fizičko obrazovanje je imalo, jednako za oba spola, status u državnom i međudržavnom kontekstu (Spartanci su obično zauzimali više od polovice prvih mjesta na Olimpijskim igrama); ali vojno i građansko obrazovanje je dominiralo, jer se očekivalo da je građanin-vojnici spreman da se bori, i, ako treba, da umre za svoju zemlju.

Ovaj je posljednji aspekt postao ne samo dominantan već i isključiv od vremena (oko 550. p.n.e.), kada je konzervativna reakcija trijumfirala u Sparti, dajući moć militarističkom i aristokratskom režimu. Umjetnost i sport su potpuno ustupili mjesto jednom obrazovanju za čovjeka ratničke kaste. Obrazovanje djevojaka se podlagalo njihovoj budućoj ulozi majki; strogi eugenički režim nemilosrdno je eliminirao bolesnu i deformiranu djecu. Do sedam godina, djecu su podizale žene, već i tada u atmosferi ozbiljnosti i strogosti. Obrazovanje, ispravno rečeno, *agoge*, trajalo je od sedme do dvadesete godine i bilo potpuno u rukama države.

Mladi Spartanci su bili uključeni u formacije koje su odgovarale dobnom razredu, podijeljene u manje jedinice pod autoritetom drugova njihove dobi ili mladih oficira. To je bilo kolektivno obrazovanje, koje ih je ubrzano odvajalo od porodice i potčinjavalo garnizonskom životu. Sve je bilo organizirano s obzirom na pripremu za vojnu službu: lahko odjevena, spavala na goloj zemlji, djeca su bila slabo hranjena, upućivana da krađu kako bi dopunili svoje živežne namirnice i potčinjeni strogoj disciplini. Njihova muževnost i ratobornost se razvijala jačanjem da se podnesu udarci - otud uloga obredne vike između grupa dječaka i institucija *krypteia*, noćne ekspedicije čija

je svrha bila da zastrašuje niže klase robova (helota) i da obučava buduće borce u zasjedama i lukavstvima vojevanja. Dječak bi, također, bio uvježbavan i u vojnom zanatu, korišćenju oružja i manevrisanju u zbijenim formacijama. Ovo puritansko obrazovanje, koje se odvijalo u klimi surovosti, imalo je jedinu normu - interes države, učvršćene po kategoriji nadmoćnosti; Spartanac je obučavan u stogoj disciplini da slijepo sluša naređenja svojih pretpostavljenih. Zanimljivo, dječaci su u isto vrijeme obučavani da se pretvaraju, da lažu, da krađu - sve te "vrline" su bile usmjerene prema strancima, prema kojima se ohrabrivalo nepovjerenje i makijavelizam.

Neumoljivo logično obrazovanje je omogućilo Sparti da ostane zadugo najmoćniji grad, vojno i diplomatski, cijelog grčkog svijeta i da trijumfuje nad svojim protivnikom Atenom nakon duge borbe u Peloponeskom ratu (431.-404. p.n.e.); ali to nije spriječilo propadanje Sparte. Sparta nije nikad popustila svoju tenziju: naprotiv, tokom stoljeća, strogost i okrutnost su se naglašavali, čak i kada je takvo ponašanje postalo anahrono i bez stvarne koristi. Obredi uvođenja su se preobrazili u barbarski test izdržljivosti, dječaci su prolazili bičevanja i takmičenja u izdržavanju bičevanja, nekad do smrti, pred očima turista koje je privlačio sadistički spektakl. Ovo se dešavalo u vrijeme potpunog mira, kada je Sparta pod Rimskim carstvom bila samo mali provincijalni grad, bez neovisnosti i bez vojske.

ATENA

Atena, čije je početke u vremenu teško odrediti precizno (kraj 7. stoljeća ili početak 6. stoljeća p.n.e.), nasuprot Sparti, prva je odustala od obrazovanja usmjerenog ka budućim vojničkim dužnostima. Atenski građani, su, naravno, uvijek bili obavezni, kada je to potrebno i moguće, da se bore za svoju otadžbinu, ali su civilni aspekti života i kulture dominirali: oružana borba je bila samo sport. Razvoj atenskog obrazovanja reflektirao je razvoj samoga grada, koji je išao ka povećanoj demokratizaciji - mada treba spomenuti da su robovi i stranci uvijek bili isključeni iz politike. Atenska demokracija, čak i u svojoj najdovršenoj formi, koju je dosegla u 4. stoljeću p.n.e., uvijek je

ostala način života manjine - procjenjuje se, jedne desetine - od ukupne populacije. Atenska se kultura nastavila orijentirati ka plemićkom životu, onom homerskih vitezova, bez ratničkog aspekta, i ova je orijentacija odredila praksu elegantnog sporta. Neki od njih, kao konjaništvo i lov, uvijek su bili, manje ili više, privilegija aristokrata i imućne elite; sve se više populariziraju razne grane atletike, u početku rezervirane za sinove uvaženih porodica.

Obrazovanje mladih

Škole se počinju javljati u ranim stoljećima, vjerovatno po istočnim mediteranskim modelima, koje su vodili privatni učitelji. Herodot spominje škole koje datiraju od 496. godine p.n.e. a Pausianas od 491. godine p.n.e. Korišćen je pojam *didaskaleion* ("mjesto obuke"), dok je rodni pojam *schole*, u značenju dokolica - upućuje da je školovanje bila privilegija bogatijeg dijela društva - također ulazio u upotrebu. Nema posebne institucije; svaka se aktivnost odvija na odvojenom mjestu. Mladiće privilegiranog položaja preuzeo bi pratitelj, *paidagogos*, koji je najčešće poštovani rob u okviru porodice. Elementima pismenosti bi ga podučavao učitelj pisanja, poznat kao *grammatistes*, i dijete bi učilo slova i brojeve grebući pisalikom po tablicama prevučeni voskom. Naprednije formalno obrazovanje, u proučavanju pjesnika, dramatičara i historičara je stjecalo kod *grammatikosa*, mada se to ograničavalo na istinsku dokolicu. Nadmoćno važna je bila poduka u legendama Homera i Hesioda, koju su davali svirači lire *kitharistes*. Osim toga, svi dječaci su obučavani u fizičkim i vojnim aktivnostima, u školama hrvanja, pod imenom palaestra, koje su i same bile najobuhvatniji dio gimnazije.

Nije se zanemarivao moralni aspekt obrazovanja. Atenski ideal je bio *kalos k'agathos*, "mudar i dobar" čovjek. Učitelji su bili okupirani dječijim dobrim vladanjem i formiranjem njihovog karaktera, isto koliko i napretkom u različitim predmetima koje su predavali. Poezija je služila da prenese svu tradicionalnu mudrost, koja je kombinirala dvije struje: etiku građana, izraženu u moralnim elegijama Solona, zakonodavca iz 6. stoljeća p.n.e. i starih homerskih ideala vrijednosti nadmetanja i herojskih poduhvata. Ali ovakva idealna ravnoteža između obrazovanja tijela i uma prekinuta je davno kao rezultat, s jedne strane,

razvoja profesionalnog sporta i nužnosti njegove specijalizacije, i, s druge strane, razvoja strogo duhovnih disciplina, koje su imale veliki napredak od vremena prvih filozofa u 5. stoljeću p.n.e.

Više obrazovanje

Sistem višeg obrazovanja, otvorenog za sve - i to za sve, u svakom slučaju, koji su imali slobodnog vremena i novca - ubrzalo je pojavu sofista, uglavnom stranih učitelja koji su bili suvremenici i protivnici Sokratovi (oko 470. - 399. p.n.e.). Do tada, više forme kulture su imale prilično ezoteričan karakter, jer su ih prenosili učitelji nekolicini odabranih učenika, kao u prvim školama medicine u Cnidusu i Cosu, ili u okviru religijskih bratstava koji su uključivali novački status. Sofisti su predlagali zadovoljenje novih potreba koje su se općenito osjećale u grčkom društvu, posebno u najaktivnijim gradovima kao što je Atena, gdje se intenzivno razvijao politički život. Od tada, učešće u javnom životu postaje najviši interes, koji pokreće ambicije Grka; njihova želja nije više da se izraze, potvrde i da pobijede u atletskim i otmjenim dokoličarskim aktivnostima, već u političkom životu.

Sofisti, koji su bili profesionalni odgajatelji, uveli su formu višeg obrazovanja, čiji se komercijalni uspjeh potvrđivao i promovirao svojom društvenom koristi i praktičnim učinkom. Oni su inaugurirali obrazovni žanr javnih predavanja, koja će imati veliku popularnost. To je bio proces podučavanja orijentiran u potpuno realističnom smjeru, obrazovanje za političko učešće. Sofisti nisu pretendirali ni da prenose ni da traže istinu čovjekove egzistencije; oni nude jednostavno jedno umijeće uspjeha u političkom životu, koje znači, iznad svega, umjeti u svakoj prilici svoje gledište učiniti nadmoćnim. Dvije su glavne discipline činile program: umijeće logičkog dokazivanja, ili dijalektika, i umijeće uvjerljivog govora, ili retorika - dvije najrascvjetelije nauke antike. Ove su discipline sofisti utemeljili na iskustvu svojih općih principa i logičkih struktura, omogućivši tako prenošenje sa učitelja na učenika na teoretskoj osnovi.

Pedagogiji sofista suprotstavio se Sokrat, koji je kao nasljednik jedne ranije aristokratske tradicije, bio obespokojen ovim radikalnim utilitarizmom. On je sumnjao da se vrlina može naučiti, posebno

za novac, ponižavajućom stvari. Također nasljednik mudraca starih vremena, Sokrat je držao da nadmoćni ideal čovjeka i stoga obrazovanja, nije duh učinka i moći, već bezinteresno traganje za apsolutom, za vrlinom - ukratko, za znanjem i razumijevanjem.

Međutim tek početkom 4. stoljeća su glavni tipovi klasičnog grčkog višeg obrazovanja postali organizirani u konačnim crtama. To je bio rezultat spoja i suparničkih napora dvojice velikih pedagoga, filozofa Platona (oko 428.-348./349. p.n.e.), koji je otvorio svoju školu, Akademiju, vjerovatno 387., i oratora Izokratesa (436.-338. p.n.e.), koji je osnovao svoju školu oko 390.

Platon je potjecao od duge linije aristokrata i postao najistaknutiji Sokratov student. Optužba i smaknuće Sokratovo, koje je Platon pripisao gluposti društva, okrenulo ga je od Atenjana i javnog života. Nakon odsustva od 10-ak godina, koje je proveo putujući po Mediteranu, vratio se u Atenu, gdje je utemeljio školu filozofije, u blizini gaja posvećenog ranom heroju Akademosu, i stoga poznatu kao Akademija. Odabrani učenjaci koji su se ondje okupljali, učestvovali su u filozofskim raspravama, pripremajući se za svoje uloge vođa. Dobra vlast, kako je vjerovao Platon, bit će samo u obrazovanom društvu, u kojemu su kraljevi filozofi a filozofi kraljevi.

Platonovi književni dijalozi pružaju jednu opsežnu sliku njegovog pristupa obrazovanju. U osnovi, on se gradi oko proučavanja dijalektike (vještine tačnog verbalnog rezonovanja), koja, ako se dokazuje pravilno, uklanja pogrešne pojmove i zabune, tako se utemeljuje osnova istine. Najviše i konačno pitanje obrazovanja, kako se otkriva u dijalozima, jeste traženje Boga, to jest krajnje ideje koja vezuje skupa svu zemaljsku egzistenciju.

Platnov obrazovni program je izložen u njegovom najpoznatijem dijalogu, "Republici". Svijet, kako on tvrdi, ima dva aspekta, vidljivi i nevidljivi, ili razumski, koji tvore univerzalne, vječne forme ili ideje, koje su shvatljive samo umno. Dalje, vidljivo kraljevstvo se dijeli samo na dva, kraljevstvo pojava i vjerovanja. Ljudsko iskustvo takozvane stvarnosti, prema Platonu, samo je od vidljivih "pojava" i iz njega se mogu izvesti samo stavovi i vjerovanja. Mnogi ljudi, tvrdi on, ostaju zaključani u ovom vidljivom svijetu mišljenja; samo odabrana nekolicina može preći u kraljevstvo razuma. Kroz strogi 15-ogodišnji program višeg obrazovanja

posvećenog proučavanju dijalektike i matematičkog rezonovanja, ova elita ("ljudi od zlata" je Platonov pojam) može dosegnuti pravu stvarnost, koja je sastavljena od takvih formi kao što su dobrota, istina, ljepota i pravda. Platon drži da samo oni pojedinci koji prežive ovaj program stvarno odgovaraju za najviša državna zvanja i da se mogu zadužiti najplemenitijim zadacima, kao što su čuvanje i dijeljenje pravde.

Protivnička škola Izokratesa je mnogo prizemljenija i praktičnija. Njen cilj je, također, forma mudrosti, ali mudrosti mnogo praktičnije, osnovne na iznalaženju općeshvatljivih rješenja životnih problema. Protivno Platonu, Izokrates je tragao za razvojem kvaliteta otmjenosti, pameti ili finoće, prije nego duha geometrije. Program proučavanja kojim je zaduživao svoje učenike je više književan nego naučnički. Osim na gimnastici i muzici, njegova osnova uključuje proučavanje homerskih klasika i proširenu studiju retorike - pet ili šest godina teorije, analize velikih klasika, imitiranja klasika i napokon, praktičnih vježbi.

Ove dvije paralelne forme kulture i višeg obrazovanja nisu bile sasvim u sukobu: obje su se suprotstavljale ciničnom pragmatizmu sofista; svaka je utjecala jedna na drugu. I doista, i Izokrates je promovirao elementarnu matematiku, kao vrstu mentalnog treninga ili mentalne gimnastike, i dopuštao je površno poznavanje filozofije, kako bi se rasvijetlila najšira pitanja života čovjeka. Platon, sa svoje strane, priznaje korisnost književnosti i filozofske retorike. Ove dvije tradicije se javljaju kao dvije vrste istoga porijekla; njihove rasprave, nastavljene generacijama, obogatile su klasičnu kulturu, a da nisu rizikovale njeno jedinstvo.

Prije nego ostavimo helensko doba, treba procijeniti još jednu veliku figuru - koja je bila most ka sljedećem dobu, jer je on bio tutor mladom princu, koji će postati Aleksandar Veliki Makedonski. Aristotel (384.-322. p.n.e.), koji je bio Platonov učenik i dijelio neka od njegovih mišljenja o obrazovanju, vjerovao je da obrazovanje treba kontrolirati država, da kao svoj glavni cilj treba imati obrazovanje građana. Njegova posljednja knjiga "Politika", počinje ovim riječima:

"Niko ne sumnja da zakonodavac treba da, iznad svega, usmjeri svoju pažnju prema obrazovanju mladih... Građanin treba da se oblikuje da odgovara formi vlasti pod kojom živi."

On dijeli neke od Platonovih zlih slutnji za demokraciju; ali, kako on nije bio samotnjak, već svjetski čovjek, uključen u javne poslove, izjasnio se za ograničenu demokraciju, "političku", nad drugim formama vlasti. Njegova svestranost ga je također odvela ka tome da manje traga za idejama, na Platonov način, a više promatra pojedinačne stvari. Njegova nastojanja na logičkoj strukturi i klasifikaciji, na sistematizaciji su bila posebno jaka.

Ova se sistematizacija širila i na obrazovanje mladih. U svom prvom periodu, od rođenja do sedme godine, dijete se fizički razvija, učeći kako da podnese teškoće. Od sedme godine do puberteta, plan podučavanja djeteta bi uključivao osnove gimnastike, muzike, čitanja, pisanja i brojanja. Tokom sljedeće faze, od puberteta do 17. godine, učenik se mora više baviti tačnim znanjima, ne samo muzikom i matematikom već i istraživanjem gramatike, književnosti i geografije. Napokon, u ranijoj zrelosti, samo nekoliko superiornih studenata će nastaviti više obrazovanje, razvijajući jak enciklopedijski interes za biološke i fizičke nauke, etiku i retoriku, kao i za filozofiju. Aristotelova škola, Licej, bila je mnogo više empirijska nego Platonova Akademija.

HELENISTIČKO DOBA

Osvajanje Perzije od Aleksandra Velikog između 334. i 323. p.n.e. naglo je proširilo područje grčke civilizacije, pomičući njene istočne granice od obala Egejskog mora do bedema Sirdarije i nasipa indijskih rijeka u Centralnoj Aziji. Njeno jedinstvo otada počiva, ne toliko na nacionalnosti (ona utjelovljuje i asimilira Perzijance, Semite i Egipćane), niti na političkom jedinstvu, koje je razbijeno ubrzo nakon Aleksandrove smrti 323. godine p.n.e., već na uobičajenom načinu života Grka, činjenici koja se odnosi na isti pojam čovjeka. Ovaj ideal nije više društveni po svome karakteru, kao što je to bio u gradu-državi; on se sada tiče čovjeka kao pojedinca, ili bolje, kao ličnosti. Ova civilizacija helenističkog razdoblja je definirana kao civilizacija *paideie* - što možda ukazuje na uvjete ličnosti koja je postigla prosvjetljenje, zrelo samoispunjenje, ali što prvenstveno označava obrazovanje per se. Grci su uspjeli u očuvanju svojeg iznimnog načina života sred ogromne

imperije, zbog toga što su, gdje god bi se nastanili, sobom nosili svoj osobni sistem obrazovanja za mlade, i ne samo da su odolijevali apsorbovanju u "barbarske", ne-helenske narode, već su nekako uspijevali da šire grčku kulturu među stranim elitama. Važno je spomenuti da, mada je helenizam na kraju zbrisan sa Bliskog istoka perzijskom narodnom renesansom i invazijom iz Centralne Azije koja je započela u drugom stoljeću p.n.e., on i dalje cvjeta i širi se mediteranskim svijetom pod rimskom vlašću. Helenistička civilizacija i njeni obrazovni modeli su trajali do kraja antike i čak poslije; ona će lahkim preobražajem, a ne brutalnom revolucijom, izroditi civilizaciju i obrazovanje usko označavanim kao bizantinski.

Institucije

Helenističko obrazovanje obuhvata cjelovite studije za mlade od sedam do 19 ili 20 godina. Međutim ovaj cjelokupni program završavala je samo manjina, bogata aristokracija i urbana buržuj-ska klasa. Učenici su uglavnom dječaci (djevojčice su zauzimale samo vrlo skromno mjesto), i, naravno, oni su bili uglavnom slobodni građani (učitelji su, mada su i neki robovi davali stručnu naobrazbu, ponekad dostizali visoke nivoe).

Kao i u prethodnom razdoblju, obrazovanje je ovisilo o gradu, koji ostaje osnovni okvir života Grka. Da bi olakšao kontrolu nad Carstvom, Aleksandar je započeo proces stvaranja mreže gradova ili zajednica sa upravom i organizacijom u grčkom stilu. U biti, stvaranje velikih kraljevstava nije uklonilo ulogu grada, čak i kada on više uopće nije bio nezavisan; helenistička država uopće nije bila totalitarna i tragala je za svodenjem administracije na minimum. Ona se oslanjala na preuzimanje odgovornosti gradova za javne usluge, i posebno, obrazovanje. Grad je, zauzvrat, tražio doprinos najbogatijih i najdarežljivijih pojedinaca, ili tako što je od njih zahtijevao da budu pokrovitelji i plaćaju troškove usluga, ili apelirajući na njihovu dobrovoljnu darežljivost; dobro funkcioniranje grada pretpostavljalo je spremnost "dobročinitelja". Stoga su određene obrazovne institucije podržavane - i, zapravo, ponekad osnivane - od strane privatnih fondacija, koje su precizno određivale upotrebu prihoda koje su darovali. Mnoge su škole bile privatne, a uloga grada bila limitirana na

inspekciju i organiziranje atletskih i muzičkih takmičenja i svečanosti.

Tjelesno obrazovanje

Grčke škole su još uvijek bile škole gimnastike, prakticanja atletskih sportova, a nagost koje su oni zahtijevali je bilo najkarakterističnije obilježje koje je činilo kontrast grčkog i barbarskog načina života. Postojalo je, barem u većim gradovima, nekoliko gimnazija, koje su se razlikovale po dobnim razredima i nekada po spolu. To su bile palaestrae, ili otvorene sportske parcele, kvadratnog oblika, okružene kolonadama u kojima su se postavljale nužne usluge: garderobe, umivaonici, trening-sobe, sobe za masažu i učionice. Spolja su bile staze, *stadion*.

Obuku su uvijek činili sportovi gimnastički i u polju. Konjičarstvo je ostalo aristokratska privilegija. Nautički su sportovi imali vrlo skromnu ulogu - čudno za narod pomoraca, ali činjenica je da su Grci porijeklom Indoevropljani iz unutrašnjosti evroazijskog kontinenta. Drugi sportovi - igre loptom, hokej - bili su samo razonoda ili u najboljem slučaju pripreme vježbe. Međutim, kako se razvijalo takmičenje u profesionalnim sportovima, obrazovanje zasnovano na njima je sve više, mada bez sumnje sporo, gubilo istaknuti položaj. Popularnost atletskih sportova kao spektakla je potrajala, ali su se obrazovni sportovi povukli i potpuno nestali u kršćanskom periodu (u 4. stoljeću n.e.) u korist književnih studija.

Slično je opadalo, skromno se povlačilo umjetničko, posebno muzičko obrazovanje, još jedan preživjeli iz arhajskih vremena. Muzička umjetnost je i dalje cvjetala, ali, kao i sport, postala je profesionalna i obilježje javnih prizora, prije negoli općepopraktirana umjetnost kulturnih krugova.

Osnovno obrazovanje

Dijete je, od sedme do 14 godine života, išlo u školu opismenjavanja, gdje su ih, kao i u klasičnom periodu, vodili *paidagogos*, "pedagozi", čija uloga nije bila samo da prave društvo djetetu: on ga je, također, poučavao dobrom vladanju i moralu, i napokon, djelovao kao trener lekcija. Pismenost i brojanje su se podučavali u privatnim školama, koje su vodili *gramatistes*. Veličina razreda je značajno varirala, od nekoliko učenika do možda dvadesetak-trideset. Podučavanje u čitanju je uključivalo

analitičku metodu, koja je usporavala taj proces. Prvo se učio alfabet, od alfa do omega, a onda natrag, onda sa oba kraja istovremeno, alfa-omega, beta-psi, i tako dalje, do mu-nu. (Usporediv slijed bi u latinskom alfabetu bio A-Z, B-Y i tako dalje do M-N.) Onda su se učili jednostavni slogovi - *ba, be, bi, bo* - koje su slijedili složeniji, a onda riječi, u nizu od jednog, dva i tri sloga. Vokabular je uključivao rijetke riječi (npr. medicinskog porijekla), izabrane zbog teškog čitanja ili izgovora. Trebalo je nekoliko godina da dijete savlada čitanje povezanih tekstova, najčešće antologija poznatih odlomaka. Sa čitanjem se povezivalo recitiranje, i, naravno, vježbanje u pisanju, koje je slijedilo isti stupnjevit plan.

Program matematike je bio vrlo ograničen; to je bio, tačno rečeno, predmet, ne računanja, već brojanja: učenje cijelih brojeva i razlomaka, imena i pisanih znakova, njihovo predstavljanje u nabranjanju prstima. Opća upotreba znakova i abakusa je metode podučavanja računanju činila manje nužnim nego što su u modernom svijetu.

Srednje obrazovanje

Između osnovne škole i različitih tipova višeg obrazovanja, helenističko obrazovanje je uvelo program srednjih, pripremnih studija - prethodno obrazovanje, neka vrsta zajedničkog stabla za različite grane više kulture, *enkyklios paideia* ("opće, ili zajedničko, obrazovanje"). Ovo opće obrazovanje, daleko od toga da je imalo "enciklopedijskih" ambicija u modernom značenju te riječi, predstavljalo je reakciju na neuređene ambicije filozofije, i općenitije, aristotelijanskih ideala kulture, a koje je zahtijevalo ogromnu akumulaciju duhovnih dostignuća. Program *enkyklios paideie* se ograničavao na zajedničke tačke na kojima su se, kako je ranije i spomenuto, pedagogije Platona i Izokratesa slagale, a to su proučavanje književnosti i matematike. Posebni su učitelji podučavali ovim disciplinama. Program matematike se nije promijenio od drevnog pitagorejskog i obuhvatao je četiri discipline - aritmetiku, geometriju, astronomiju i harmoniju (ne muzičku umjetnost, već teoriju brojnih zakona koji reguliraju intervale i ritam). Osnovna funkcija *gramatikosa*, ili profesora književnosti, jeste da predstavlja i tumači velike klasične autore: Homera prije svih, o kome je svaki kulturni čovjek morao imati duboko znanje, i Euripida i Menandera -

drugi pjesnici su malo poznati, osim kroz antologije. Mada poezija ostaje osnovom književne kulture, bilo je prostora i za prozu - velike historičare, oratore, posebno Demostena, čak i za filozofe. Skupa sa tumačenjem tekstova, učenici su imali vježbe iz književne kompozicije elementarnog karaktera (npr. rezimiranje priče u nekoliko redaka).

Program srednjeg obrazovanja nije konačno formuliran sve do druge polovine 1. stoljeća p.n.e., nakon pojave prvog priručnika posvećenog teoretskim elementima jezika, male gramatičke rasprave od Dionizija Thraxa. Program je tada tvorilo sedam slobodnih umjetnosti: tri književne umjetnosti - gramatika, retorika i dijalektika, i četiri matematičke discipline, gore pobrojane. (U srednjovjekovnom obrazovanju je postojao trivijum i kvadrivijum, mada se ovaj drugi termin ne javlja prije 6. stoljeća, a prvi ne prije 9. stoljeća.) Dugi razvoj ovog programa ne taji činjenicu da je njegova upotreba tokom vijekova opadala, i postajao prije teorija ili apstrakcija; u stvarnosti, književne studije su prevladale nad naukama. Od četiri matematičke discipline samo se jedna poštovala - astronomija. To nije samo zbog njenih veza sa astrologijom već najprije zbog popularnosti udžbenika koji se koristio u nastavi astronomije - *Phenomena*, poema u 1.154 heksametara, od Aratusa iz Solija - čije su nadmoćne književne kvalitete odgovarale tumačenjima teksta. Potreba jakog pripremnog matematičkog obrazovanja nije se prepoznavala niti se ono prakticalo sve do oko 3. i 4. stoljeća n.e.

Više obrazovanje

Više obrazovanje se javlja u nekoliko formi, dopunskih ili takmičarskih. Prva je *ephebeia* (kultura "mladih"), neka vrsta građanske i vojne obuke, kojom se dovršavalo obrazovanje mladog Grka i kojom je pripreman za ulazak u život; trajala je dvije godine (od 18. do 20.) i blisko je odgovarala obaveznoj vojnoj službi u modernim državama. Ona je preživjela iz režim starih grčkih gradova-država, ali je u helenističkom dobu nepostojanje nezavisnosti razorilo svaki razlog za vojnu obuku; između 3. i 4. stoljeća p.n.e., atenska *ephebeia* (eventualno svedena na jednu godinu) se transformirala u koledž dokonih građana, gdje je manjina bogatih mladića dolazila, kako bi se uvelo u otmjeni život. Vojna obuka je počela igrati samo skromnu ulogu

i ustupila mjesto atletskom natjecanju. Ovome su se dodavale lekcije iz naučnih i književnih predmeta, dajući mladiću ugladenost opće kulture. Ista se evolucija događala i u drugim gradovima: *ephebeia* je postala svugdje više aristokratska nego građanska, više sportska nego vojna. Ono što su Grci, posebno oni koji su emigrirali u barbarske zemlje, zahtijevali od nje, jest, prije svega, da njihove sinove uvede u grčki način života i njegove karakteristične običaje, počevši sa atletskim sportovima. Težilo se, posebno u Egiptu, da se ozakoni privilegirani status Helena u odnosu na "domaćeg" Egipćanina. U svakom slučaju, *ephebeia* nije više bila okvir najviših formi obrazovanja.

Formalnom naučnom obrazovanju je također nedostajala institucionalizacija. Postojale su, međutim, neke ustanove koje su imale visokokompetentno naučno osoblje, od kojih je najvažniji Mouseion (Museum), osnovan u Aleksandriji, bogato darovan od Ptolemeja; ali, bar na početku, to je bio institut za napredna istraživanja. To što su učenjaci ondje bili također i učitelji, znači samo da su oni davali obuku samo malom krugu odabranih učenika. Isti neformalni karakter osobne obuke vidjeće se u svim posebnim disciplinama - medicini, naprimjer, koja je imala tako lijep razvoj između Hipokratovog (5. stoljeće p.n.e.) i Galenovog vremena (2. stoljeće n.e.) Ako u helenističkom razdoblju i postoje stanovite medicinske "škole" - stare (Cnidus, Cos) i nove (Pergamum, Aleksandrija) - one su manje ekvivalent današnjih medicinskih fakulteta, a više, jednostavno, centri u kojima je prisustvo brojnih kvalificiranih učitelja privlačilo veliki broj aspiranata. Kakva god da je bila teorija koju su ovi "studenti" mogli naučiti, oni su učili mnogo kroz samoobuku i praksu, prateći praktičarajućeg ljekara uz krevet pacijenata, uzimajući učešće u konsultacijama, koristeći se njegovim iskustvima i savjetom.

Najviše institucionalizirani predmeti su bili filozofija i retorika. Mada su filozofiju privatno podučavali pojedini učitelji-predavači, koji su mogli biti i putujući, i stanovnici mjesta, ovi učitelji su bili dobro organizirani i, u grupama, posjedovali neku vrstu institucionalnog karaktera. Na modelu Platonove Akademije, nove atenske škole filozofije - Aristotelov Licej, Epikurov Vrt, Trijem (stoa), koja je dala ime stoičarima - bile su bratstvo u kojemu je položaj i u podučavanju i u upravi, prelazio sa

generacije na generaciju, kao neka vrsta naslijeđa. U filozofiji se lični karakter helenističkog razdoblja najbolje potvrdio, nasuprot više društvenoj ideji prethodnog perioda; kada se filozofija okrenula političkim problemima, naprimjer, ona se manje bavila građanima republike, više vladajućim kraljem, njegovim dužnostima i karakterom. Centralni problem je otada problem mudrosti i svrhe da čovjek kao najviši ideal koji treba dosegnuti, postavi sreću. Podučavanje filozofiji nije bilo u cijelosti kontemplativno: ono je uključivalo učenika u iskustvo analogno religijskom obraćenju, odluci koja je podrazumijevala reviziju njegova života i usvajanje asketskog načina življenja. Takav poziv je očigledno mogao odgovarati samo moralno, intelektualno i finansijski sigurnoj eliti; filozofi su uvijek činili sasvim mali broj u okviru helenističke (i rimske) inteligencije.

Vladajuća disciplina je uvijek bila retorika. Ugled u oratorskom umijeću nadživio je uvjete koji su ga inspirisali; politička elokvencija funkcionirala je samo u kontekstu izaslanstva koje se na dvoru vladara zauzimalo za dobrobit grada ili grupe. Elokvencija je održavala svoju funkciju, a profesija advokata svoju atraktivnost; ali, iznad svega su bili blistavi govori, umjetnost predavača, koja je doživjela zanimljiv procvat. Također, kao rezultat uobičajene navike glasnog čitanja, nije bilo oštre granice između govora i knjige; stoga, govorništvo nameće svoju ulogu iznad književnih žanrova - poezije, historije, filozofije. Čak su i astronomi i ljekari postali predavači.

Od tada podučavanje retorici ima veliku važnost i ona se razvija iz stoljeća u stoljeće sa sve strožijom tehnikom, preciznošću i sistematizacijom. Studije retorike su imale pet dijelova: invencija (umijeće pronalaženja ideja, prema standardnim shemama), dispozicija (uređenje riječi i rečenica), elokucija, mnemonika (vježbanje memorije) i akcija. Akcija je bila umjetnost samopredstavljanja, reguliranja glasa i izražavanja, i, iznad svega, umjetnost pojačavanja riječi izražajnom moći geste.

Svaki od ovih dijelova, jednako sistematizirani do u najsitnije detalje, podučavao se krajnje preciznim tehničkim vokabularom. Takvo obrazovanje, skupa sa teorijom koja je obuhvatala proučavanje velikih uzora, koji će se imitirati i uvježbavati u praktičnoj primjeni, zahtijevalo je godine i godine studiranja; ustvari, čak i sa zrelošću, kultivirani Helen je nastavljao da produbljuje svoje znanje umjetnosti, da se vježba "lijepoj besjedi".

Postojalo je suparništvo filozofije i retorike, i svaka je pokušavala privući što bolje studente i što više njih. Čak i u vrijeme Platona i Izokratesa, ovo suparništvo nije prolazilo bez uzajamnih ustupaka i recipročnih utjecaja, ali je ono ostalo jedna od najpostojanijih odlika klasične tradicije i trajalo sve do kraja antike i poslije. Dugo ljetno helenske civilizacije produžilo se i pod rimskom vlašću; veliki centri učenja su doživjeli dugi prosperitet. Atena je, posebno, bila neosporni centar filozofije; njena *ephebeia* je primala stranice da svoju kulturu krunišu u "grčkoj školi". Njeni učitelji govorništva su, također, imali čvrstu reputaciju, mada su imali takmace u takvim školama, kao što su one iz Male Azije, one sa Rodosa (u 1. stoljeću p.n.e.) i Smirne (u 2. stoljeću n.e.). Pod kasnijim Rimskim carstvom, Aleksandrija, već poznata po medicini, natjecala se sa Atenom za nadmoćnost u filozofiji. Razvijali su se ostali veliki centri: Bejrut, Antiohija i nova prijestonica Konstantinopolj. Kvalitet učitelja i brojni studenti koji su ih pohađali, bez mnogo anahronizma, dopuštaju da se im se pripiše moderna oznaka "univerziteta", ili institucija naprednog obrazovanja.

BILJEŠKA

Ovo je prijevod teksta koji je preuzet iz *The New Encyclopedia Britannica*, 15. izdanje, 1997., svezak 18, str. 1-90.

m